

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРОЦИК ІРИНА РОМАНІВНА

УДК 811.161.2'373.46:53

**УКРАЇНСЬКА ФІЗИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ - ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1999

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Пілецький Володимир Іванович
Львівський національний університет
імені Івана Франка,

доцент кафедри української мови
Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Полюга Лев Михайлович

Інститут українознавства імені
Івана Крип'якевича НАН України,
провідний науковий співробітник;
кандидат філологічних наук, доцент
Наконечна Галина Василівна
Державний університет "Львівська політехніка",

доцент кафедри української мови
Провідна установа: Ужгородський державний університет,
кафедра української мови

Захист відбудеться 22 лютого 2000 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.35.051.06 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79001, м. Львів, вул. Університетська, 1.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М.Драгоманова Львівського національного університету ім. І.Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 21 січня 2000 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

кандидат філологічних наук

доцент

З.М.Терлак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останні десятиріччя ХХ ст. українська наукова термінологія стає об'єктом широкого зацікавлення і наукового дослідження, що зумовлено потребою впорядкування сучасних національних терміносистем. Унаслідок проголошення незалежності України і конституційного закріплення української мови як державної актуальним завданням мовознавства є вивчення шляхів становлення і з'ясування способів упорядкування та нормалізації галузевих термінологічних систем.

Українська наукова термінологія різних галузей опрацьована неоднаково. Нерівномірно здійснюється й вивчення окремих терміносистем, хоча за останні роки з'явилося чимало праць, присвячених дослідженню різногалузевої термінології. Більше й повніше з'ясовано історію формування і функціонування термінів суспільних наук, які були об'єктом вивчення у працях А.Бурячка (соціально-політична), Л.Веклинець (психологічна), Н.Жовтобрюх та Д.Кирика (філософська), В.Захарчин (мовознавча), А.Костюк (театральна), Н.Москаленко (граматична), Т.Панько (економічна), М.Розумейко (педагогічна), О.Сербенської (юридична). Окремим терміносистемам присвячено праці В.Коломойця (сільськогосподарська), І.Кочан (радіотехнічна), Ж.Красножан (виноградарська), В.Марченка (будівельна), Б.Михайлишина (образотворча), Е.Огар (друкарська), М.Паночка (спортивна), О.Покровської (термінологія ринкових відносин), Т.Михайленко, Л.Мурашко та Я.Яремка (військова) тощо. Менше вивчена термінологія природничих наук, яка стала об'єктом аналізу у працях М.Годованої (геологічна), О.Карабути (зоологічна), А.Крейтор (математична), В.Нагіної (метеорологічна), Г.Наконечної (хімічна), Н.Овчаренко (мінералогічна), Л.Симоненко (біологічна, мікологічна), І.Сокола (орнітологічна), П.Чучки (географічна).

Термінологія фізики, однієї з найфундаментальніших природничих наук, яка складає основу усього комплексу природничих та технічних наук, вивчена недостатньо. Їй присвячені лише дослідження на синхронному рівні (дисертація В.Пілецького). Однак для впорядкування і нормалізації фізичної терміносистеми, для з'ясування провідних тенденцій розвитку української фізичної термінології (УФТ), крім студій її сучасного стану, необхідне поглиблене діахронне вивчення цього пласту лексики української літературної мови. Історичне формування української фізичної термінології ще не було

об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу, що й зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Діахронний аналіз процесу формування терміносистеми передбачає спостереження над її зародженням, основними етапами розвитку, що дає можливість з'ясувати теоретичні засади вироблення термінології, провідні тенденції розбудови терміносистеми, виявити причини неоднорідності термінотворчих процесів, визначити шляхи поповнення УФТ і продуктивні способи термінотворення на різних етапах становлення терміносистеми. Своїм корінням українська фізична термінологія сягає тих часів, коли фізичні знання ще теоретично не осмислювались, а мали лише пізнавальний характер і практично-побутове застосування. Однак лише з середини XIX ст., коли посилювався інтерес до природничих досліджень і з'явилися перші наукові праці з фізики українською мовою, українська фізична термінологія починає формуватися на науковій основі.

На розвиток УФТ впливали насамперед позамовні чинники: бездержавність української нації, її роз'єднаність державними кордонами, численні заборони українського слова, неможливість розвитку науки рідною мовою, невелика кількість наукових праць із фізики українською мовою, а також відсутність підручників і словників. Визначення основних етапів формування української фізичної термінології неможливе без урахування взаємозв'язку мовних і позамовних чинників.

Українська фізична термінологія має вже майже півтора столітню історію. З огляду на провідні тенденції термінотворення можна виділити чотири періоди розвитку УФТ: 1) зародження української фізичної термінології, що характеризувалося появою фізичних термінів на сторінках журналу "Основа", нагромадженням термінного матеріалу в Галичині, збиранням і стихійним творенням назв спеціальних фізичних понять у наддніпрянській Україні (друга половина XIX - 10-ті рр. XX ст.); 2) організована і координована робота над творенням та опрацюванням УФТ (20-30-ті рр. XX ст.); 3) розвиток УФТ у річищі радянського мовознавства, зросійщення УФТ, уніфікація її з російською термінологією (друга половина 30-их - 80-ті рр. XX ст.); 4) відродження та активізація термінотворчих процесів у незалежній Україні, подальше творення й усталення фізичної терміносистеми (90-ті рр. XX ст.).

Розвиток української фізичної термінології відбувався "хвилеподібно". Національна фізична терміносистема починає формуватися у 60-90-их рр. XIX ст., особливо активно поповнюється у 20-30-их рр. і значно розширює свій обсяг у 90-их рр. XX ст. Дуже плідно УФТ розвивається у кінці XIX - на початку XX ст. і в 20 - 30-ті та 90-ті рр. XX віку.

У дисертаційному дослідженні основну увагу зосереджено на перших двох етапах: від зародження УФТ у другій половині XIX ст. до спроб її систематизації в середині 30-их рр. XX ст. У цей час українська фізична термінологія розвивалася еволюційно, без насильницького зросійщення. На особливу увагу заслуговують 20-30-ті рр., час інтенсивного збагачення і нормалізації УФТ. В українському радянському мовознавстві цей період потрактовано тенденційно і до сьогодні його досліджено недостатньо повно. Тому вивчення історії становлення фізичної термінології на національній основі є важливим завданням українського термінознавства.

Початкові етапи формування української фізичної термінології вивчено недостатньо. Окремі аспекти її розвитку аналізували М.Богущька, М.Горбач, І.Коропенко, Л.Найденко, В.Пілецький. Фрагментарні згадки про фізичні терміни містяться у статтях українських мовознавців, присвячених історії термінологічної справи в Україні, історії української лексикографії та історії української літературної мови й українського

мовознавства. Певні узагальнення наводить колективна монографія "Українське термінознавство". Заповненню лакун в історії розвитку фізичної терміносистеми та простеженню тяглості термінотворчого процесу в УФТ присвячене це дисертаційне дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації погоджено з проблематикою і науковими планами кафедри української мови Львівського національного університету ім. І.Франка.

Об'єктом аналізу є українські фізичні терміни другої половини ХІХ - першої третини ХХ ст., виписані з перелічених нижче джерел - термінних словників та праць із фізики українською мовою.

Джерелами фактичного матеріалу є словники фізичних термінів ("Материяли до фізичної термінольоґії" у 4-ох частинах В.Левицького (Львів, 1896-1902), "Російсько-український словник термінів фізики і хімії" М.Вікула (Гадяч, 1918), "Фізична термінологія. Російсько-українська. Уложив педагогічний гурток слухачів Вінницького учительського інституту" (Вінниця, 1918), "Словник української фізичної термінольоґії (Проект)" О.Курило (К., 1918), "Словник фізичної термінології (Проект)" В.Фаворського (Х., 1932)), праці з фізики (статті та розвідки), опубліковані в періодичних виданнях, а також підручники, написані українською мовою, що вийшли друком у другій половині ХІХ - першій третині ХХ ст. в Україні й за кордоном. Використано також дані загальноприродничих та загальнотехнічних друкованих джерел, передусім термінних словників, підручників, а також статей з періодики.

Мета дослідження - простежити історію розвитку УФТ з другої половини ХІХ до середини 30-их рр. ХХ ст., з'ясувати основні напрямки розбудови УФТ на етапах її зародження і становлення, виявити провідні тенденції відбору тих чи інших термінів та їх використання у фізичній літературі досліджуваного періоду.

Досягнення мети дисертаційного дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) виявити основні періоди становлення і розвитку УФТ;
- 2) проаналізувати джерела фізичної термінології, увести в науковий обіг термінний матеріал з джерел, які до цього часу ще не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження;
- 3) з'ясувати провідні тенденції термінотворення та основні напрямки роботи над УФТ на кожному з досліджуваних історичних етапів;
- 4) встановити шляхи поповнення і розвитку лексичного складу УФТ;
- 5) розглянути способи і засоби термінної деривації, словотвірні моделі термінів, виявити їх продуктивність.

Методи дослідження. Для розв'язання накреслених у роботі завдань використано описово-аналітичний метод з допоміжним застосуванням даних статистичного, зіставного методів та методу синхронних зрізів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві досліджено УФТ у діахронному аспекті. Це дозволяє детальніше розглянути початкові періоди її становлення і розвитку, а також простежити функціонування українських фізичних термінів, створених у другій половині ХІХ - першій третині ХХ ст. У науковий обіг вводиться також термінний матеріал із малодосліджених джерел, які ще не були об'єктом спеціального мовознавчого аналізу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизована в таких **основних положеннях, які виносяться на захист**:

1. З другої половини XIX ст., коли вперше в українській науковій мові постає проблема терміна, і до початку 20-их рр. XX ст. розвиток УФТ відбувався шляхом нагромадження лексичного матеріалу з народних джерел, творення власних термінів з національних та чужомовних ресурсів.

2. 20-30-ті рр. XX ст., завдяки створенню і діяльності Інституту української наукової мови, стали найінтенсивнішим періодом творення української фізичної термінології. Це був період упорядкування, систематизації, нормалізації системи УФТ на наукових засадах.

3. Друга половина 20-их - початок 30-их рр. XX ст. - це найплідніший період розвитку УФТ, коли на основі національномовних ресурсів і з використанням здобутків західноєвропейських мов створено фізичну підсистему української терміносистеми.

4. УФТ досліджуваного періоду поповнювалася різними шляхами, основними з яких були: термінізація загальноживаної лексики, деривація та запозичення з грецької, латинської, німецької, французької, польської, англійської та інших мов.

5. Деривація здійснювалася майже усіма відомими в українській літературній мові способами (окрім аббревіації). Найбільшу активність в УФТ другої половини XIX - першої третини XX ст. виявляють лексико-семантичний та морфологічний способи термінотворення, а також аналітична деривація.

Дисертаційна праця має безпосереднє теоретичне і практичне значення. Результати дослідження подають відомості про особливості формування, шляхи поповнення УФТ у другій половині XIX - першій третині XX ст. Їх можна використати для систематизації та уніфікації української фізичної термінології на сучасному етапі, для опрацювання теорії української термінології і термінографії.

Теоретичні положення дисертаційного дослідження, а також зібраний матеріал будуть корисними у термінографічній роботі (для укладання галузевих словників нового покоління), у навчальній практиці вищих шкіл (для читання лекційного курсу і проведення практичних занять з історії української літературної мови, підготовки і проведення спецкурсів та спецсеминарів з лексикології та лексикографії, термінознавства та термінографії, написання навчальних посібників з української термінології для студентів). Висновки й узагальнення та фактичний матеріал дисертації стануть базою для подальшого дослідження УФТ, а також аналогічного вивчення інших галузевих терміносистем, для узагальнювальних праць з історії української мови та історико-культурологічних студій.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Дисертацію обговорено на засіданнях кафедри української мови Львівського національного університету імені І.Франка. За матеріалами дисертації виголошено доповіді на 4-ій Міжнародній науковій конференції "Проблеми української науково-технічної термінології" (Львів, 1996), 5-ій Міжнародній науковій конференції "Проблеми української термінології" (Львів, 1998), Міжнародній науковій конференції "Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні" (Київ, 1996), Міжнародній науковій конференції "Слово і час" (Ополе, 1997), Міжнародній науковій конференції "Українська філологія: школи, постаті, проблеми", присвяченій 150-річчю заснування кафедри української словесності Львівського університету (Львів, 1998), Міжнародному науковому конгресі "125 років НТШ" (Львів, 1998), на 2-ій та 3-ій Всеукраїнських наукових конференціях "Українська термінологія і сучасність" (Київ, 1997, 1998), конференції "Проблеми слов'янського термінознавства", присвяченій 150-річчю видатного українського мовознавця, природознавця, культурно-освітнього діяча І.Верхратського (Тернопіль, 1996),

конференції "Українська мова: з минулого в майбутнє", присвяченій 200-річчю виходу в світ "Енеїди" І.Котляревського (Київ, 1998), на регіональних наукових читаннях "Актуальні питання українського мовознавства" (Львів, 1997), присвячених 90-річчю від дня народження професора І.Ковалика, на щорічних звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів філологічного факультету Львівського національного університету ім. І.Франка (1998, 1999).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено в 13 публікаціях, серед яких 6 статей (загальним обсягом 2,9 друкованого аркуша), 6 матеріалів наукових конференцій та 1 тези.

Структура та обсяг роботи. Вирішення поставлених завдань зумовлює композиційну побудову дисертаційного дослідження, що складається зі вступу, переліку умовних скорочень, двох розділів, висновків (188 с.), списку використаної літератури (315 найменувань на 22 сторінках) та трьох додатків (13 с.). Загальний обсяг дисертації 223 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, актуальність проблеми, проаналізовано стан її опрацювання і вивчення в науковій літературі, зазначено зв'язок роботи з науковою проблематикою установи, в якій її виконано, з'ясовано мету, основні завдання та визначено методи дослідження, охарактеризовано джерела фактичного матеріалу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, сформульовано основні положення, які виносяться на захист.

Перший розділ "Історія формування української фізичної термінології"

присвячений аналізу майже півторастилітнього розвитку УФТ у діахронії. З огляду на провідні тенденції термінотворення, на хронологічному відтинку з другої половини ХІХ - до першої третини ХХ ст. окреслено два періоди формування УФТ: 1) зародження української фізичної термінології; 2) організована і координована робота над творенням, опрацюванням та усталенням УФТ.

У першому підрозділі "Зародження і становлення української фізичної термінології на науковому ґрунті"

простежено динаміку термінотворчої роботи у різних регіонах України на першому етапі - етапі зародження УФТ на науковій основі. Уперше термінологічні проблеми в українській мові виникли на початку 60-их рр. ХІХ ст. у зв'язку з появою науково-популярних творів для освітніх потреб народу. На сторінках петербурзького журналу "Основа" М.Левченко, П.Єфименко, П.Житецький, П.Куліш, М.Костомаров та І.Шарловський підняли термінологічне питання і зробили спробу схематично окреслити шляхи і способи творення національних терміносистем: 1) використання потенційно готових ресурсів з фонду народного мовлення; 2) заперечення іншомовних термінів; 3) термінотворення в дусі народної мови. Перші українські термінотворці прагнули виробити найнеобхіднішу для народної освіти термінологію, започаткувавши тим самим народницький підхід у творенні термінології. Спроби систематичної праці над розробленням природничих (а серед них і фізичної) термінологій в Україні можна віднести до 70-90-их рр. ХХ ст. Вони пов'язані з діяльністю наукових інституцій (насамперед Наукового товариства імені Шевченка) у Галичині, де склались сприятливі умови для національного руху. Завдяки працям галицьких учених (І.Пулюя, В.Левицького, П.Огоновського, В.Кучера, О.Савицького, О.Смакули, З.Храпливого та ін.), які публікували розвідки, статті, підручники з фізики українською мовою та термінні матеріали до них, відбувалось становлення української

фізичної термінології на зламі віків. У Львові виходив перший український неперіодичний науковий часопис з природознавства - "Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ", на сторінках якого відбувалась апробація новостворених термінів.

Протягом 1896-1902 рр. побачив світ перший словник українських фізичних термінів - "Матеріяли до фізичної термінології" у чотирьох частинах В.Левицького. Цей перекладний (українсько-німецький, у першій частині ще й французький) словник укладено згідно з провідними тенденціями європейського термінотворення - опорою на власне українську лексику та національні словотворчі зразки і використання поширених у міжнародній термінології грецьких і латинських термінів та терміоелементів. Автор першого термінного фізичного словника широко використовував загальноживані слова у ролі термінів (*дорога, жила, коромисло, нога, слимак, тягар, філя, шлях*) та творив нові лексеми - назви спеціальних фізичних понять (*відбирач, дірчатість, дрібномір, збирач, колибень, рівноважник, хитун*). У словнику В.Левицького поряд з новотворами термінного характеру міститься чимало запозичень із західноєвропейських мов (*аккумулятор, атом, дифузія, електроматнет, статика, фаза, хронометр*).

У ході багатолітніх практичних шукань у Галичині на початку ХХ ст. вироблено теоретичні і практичні засади термінотворення, тобто закладено підвалини розвитку, збагачення і вдосконалення системи українських фізичних термінів.

На сході України термінологічна робота активізувалась тільки після 1905р., коли внаслідок послаблення реакції перестали діяти урядові обмеження щодо української мови.

Наслідком прилучення до справи термінотворення численних гуртків, комісій, товариств та окремих ентузіастів стало видання протягом 1917-1919 рр. шістьох словників УФТ ("Короткий російсько-український словник термінів природознавства та географії" і "Російсько-український словничок термінів природознавства і географії" К.Дубняка; "Фізична термінологія. Російсько-українська. Уложив педагогічний гурток слухачів Вінницького учительського інституту"; "Російсько-український словник термінів фізики і хімії" М.Вікула; "Короткий російсько-український словник. Випуск 1. Фізика" Б.Комарова; "Словник української фізичної термінології (Проект)" О.Курило). Найпомітнішою лексикографічною працею початку ХХ ст., яка займає вагоме місце в історії розвитку УФТ, був фізичний словник О. Курило. Автор акцентувала увагу на використанні народнорозмовної мови як джерела розбудови фізичної термінології, прагнучи підібрати національні відповідники до більшості чужомовних термінів (*клапань - затичка, хлипавка, хлипок, хлипець; линза - сочка; мотор - двигач, рухник, движник, двигало, двигун; резонансь - відгомін, відголос, відгук, співзвучність*) і помірковано вводячи до лексикографічної праці терміни іншомовного походження. Хоч О.Курило зараховують до етнографічної школи в мовознавстві чи до представників "крайнього пуризму", її "Словник української фізичної термінології" є результатом синтезу національних та запозичених термінів з переважанням перших похідників. Намагаючись не ламати традицій і використовувати наукові концепції галицьких учених, О.Курило прилучилась не лише до практичного опрацювання фізичної лексики, а й до теоретичного осмислення засад українського термінотворення.

Становлення УФТ відбувалося також завдяки подвижницькій праці українських учених за межами УРСР. Термінотворчою діяльністю займалися науковці та студенти Української господарської академії з чехословацького міста Подебради, учасники

термінологічного гуртка при Технічному товаристві "Основа" (Прага), працівники варшавського журналу "Рідна мова" на чолі з редактором часопису І.Огієнком, а також члени термінологічних гуртків українського студентства у Москві та Петербурзі.

У другому підрозділі "Розвиток української фізичної термінології в УРСР у 20-30-их рр. XX ст." охарактеризовано найплідніший період формування УФТ - етап організованої та координованої роботи над творенням, опрацюванням та усталенням української фізичної термінології.

Інтеграція термінологічної роботи окремих осіб, товариств, гуртків відбулася у серпні 1918 р. у термінологічній комісії природничої секції київського Наукового товариства, а згодом, наприкінці 1918 - на початку 1919 рр., зі створенням орфографічно-термінологічної комісії при Українській академії наук, постало питання про подальше зосередження термінологічної справи в Україні і про створення однієї інституції, яка б на наукових засадах систематично опрацьовувала різногалузеву термінологію, спрямовувала процес розвитку української наукової мови. Українська фізична термінологія в цей час формувалася не лише на сторінках періодики та навчальних видань з фізики, над її розробленням з червня 1921 р. працювала фізична секція природничого відділу в новоствореному Інституті української наукової мови УАН. Головним завданням науковців було впорядкування зібраного термінного матеріалу. Укладачі словників на чільне місце ставили влучні українські терміни, наводили загальноживані міжнародні терміни та новотвори, побудовані за законами української мови, а також подавали nereкомендований термінний матеріал.

Унаслідок багатолітньої праці фізичної секції ІУНМ 1932 р. побачив світ "Словник фізичної термінології (Проект)" за редакцією В.Фаворського. Цей тримовний (російсько-українсько-французький) термінний словник вирізнявся масштабністю опрацьованого матеріалу та переважанням власне українських термінів.

Термінографічна праця В.Фаворського є найбільшим здобутком української фізичної лексикографії першої половини XX ст., адже у ній закладено основи систематизації, усунуто зайву дублетність.

Брутальне втручання партійних органів у термінологічну справу (нападницькі статті А.Хвилі, Н.Кагановича, О.Фінкеля, партійні резолюції щодо термінології, вихід у світ "Фізичного термінологічного бюлетеня", у якому виправлено і замінено близько чотирьох тисяч фізичних термінів, репресії українських науковців, вилучення з ужитку словникового доробку ІУНМ) призвело до припинення еволюційного розвитку української фізичної термінології на кілька десятиліть. Фізична терміносистема зазнала багаторічного російщення, що зумовило введення величезної кількості кальок з російської мови і чужомовних запозичень через її посередництво.

У другому розділі "Структурно-словотвірна та генетична характеристика українських фізичних термінів" проаналізовано будову та походження українських фізичних термінів другої половини XIX - першої третини XX ст.

За структурою фізичні терміни досліджуваного періоду поділяються на три групи: прості, складні, складені. Окремим різновидом однослівних спеціальних назв є терміни-напівсимволи. Однослівні терміни в УФТ складають понад п'ятдесят відсотків, решту становлять терміносполуки. Серед однослівних назв спеціальних фізичних понять абсолютно переважають найменування, виражені іменниками (69%), решту складають дієслова (15%), прикметники (14,5%), прислівники (1,5%).

Основним джерелом формування УФТ є національні мовні ресурси, певна частка термінолексики є запозиченою.

Серед різних шляхів і способів поповнення термінолексики провідна роль належить деривації. Творення термінної лексики здійснюється такими ж способами, як і слів літературної мови: лексико-семантичним, морфологічним, морфолого-синтаксичним, лексико-синтаксичним, аналітичним. Способам творення термінів-однословів, терміносполук присвячено **перший підрозділ**, який має назву "**Термінна деривація**". У період зародження і становлення УФТ найбільшу активність виявляє лексико-семантичний спосіб, яким творяться здебільшого іменники. Більшість прикметників, дієслів та прислівників, зафіксованих в УФТ, також постали внаслідок термінізації загальноновживаних слів. Лексика термінізується внаслідок вторинної номінації завдяки спеціалізації чи зміні семантики твірного слова. Використання лексико-семантичного способу передбачає різні способи найменування: 1) довантаження семантики загальноновживаного слова термінним змістом; 2) зміну семантики загальноновживаного слова внаслідок переосмислення; 3) надання термінній лексиці інших галузей фізичного змісту. Термінізація відбувається на основі метафоричної чи метонімної номінації.

Загальноновживані слова ставали назвами спеціальних фізичних найменувань унаслідок доповнення їхньої семантики фізичним змістом, що сприяло розширенню смислового обсягу слова, ускладненню, спеціалізації значення, наприклад: *промінь* (заг. - світлова смуга, що виходить із якого-небудь джерела світла чи предмета, який світиться, збирає у фокус або віддзеркалює світло [СУМ, Т.8, С.232]; терм. - напрям поширення енергії хвиль (електромагнітних, світлових і т.ін.) [СУМ, Т.8, С.233]), *тертя* (заг. - рух предмета по поверхні іншого предмета, який щільно до нього прилягає; терм. - сила, що протидіє рухові одного тіла по поверхні іншого [СУМ, Т.10, С.100]), *частота* (заг. - властивість і стан за значенням частий; терм. - число рухів, коливань, повторень за одиницю часу; величина, що виражає кількість коливань, повторень за одиницю часу [СУМ, Т.11, С.281]).

Великий масив термінної фізичної лексики становлять загальноновживані слова, що зазнали метафоризації. В УФТ досліджуваного періоду перенесення значень на основі подібності здійснювалося за такими схемами: а) за формальною аналогією, наприклад: *волосина* (заг. - ниткоподібний роговий утвір, що росте на шкірі людини і тварини; терм. - тонка дротинка, що є складовою частиною якого-небудь приладу, інструмента і т.ін. [СУМ, Т.1, С.731]), *дуга* (заг. - округла крива лінія; терм. - один з видів електричного розряду між близько розміщеними електродами [СУМ, Т.2, С.431]); б) за функціональною схожістю, наприклад: *вузол* (заг. - місце, зв'язані кінці чого-небудь; петля, затиснута на мотузкові, лінві і т.ін. [СУМ, Т.1, С.783]; терм. - з'єднані разом декілька деталей, що входять до більш складного механізму [СУМ, Т.1, С.784]), *якір* (заг. - пристрій для утримання на місці суден, плавучих маяків тощо у вигляді металевого стержня з лапами, які чіпляються за ґрунт [СУМ, Т.11, С.637]; терм. - обертова частина електричної машини постійного струму; ротор [СУМ, Т.11, С.638]); в) за зовнішніми та функціональними ознаками, наприклад: *жила* (заг. - судина, по якій тече кров у тілі людини чи тварини; терм. - окремий провід кабеля [СУМ, Т.2, С.529]), *коромисло* (заг. - дерев'яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою; терм. - рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині [СУМ, Т.4, С.297]). Українська фізична термінолексика кінця ХІХ - початку ХХ ст., яка постала внаслідок семантичного способу творення, зберегла риси конкретно-образного мислення.

Якщо метафоричне найменування в УФТ відбувається на основі непохідних загальноживаних слів, то для метонімічних перенесень використовуються суфіксальні деривати. Метонімічна номінація в УФТ відбувається за такими схемами: а) дія, процес - величина, кількість, що характеризує цю дію, процес, стан, властивість, наприклад: *напруження* (дія за значенням напружити; величина тиску або розтягання, що виникає в твердому тілі внаслідок зовнішніх впливів (сили, температури і т.ін.) [СУМ, Т.5, С.163]), *опір* (дія за значенням опиратися; властивість, здатність чого-небудь протистояти певним впливам, змінам, а також сила, ступінь такого протистояння [СУМ, Т.5, С.713]); б) дія, процес - предмет, місце знаходження чогось, явище, наприклад: *навантаження* (дія за значенням навантажити; те, чим хто-, що-небудь навантажується; сукупність сил, що діють на яке-небудь тіло [СУМ, Т.5, С.25]), *плин* (дія за значенням плинути; маса води, потік, що рухається в якому-небудь напрямку; рідина [СУМ, Т.6, С.582]); в) дія, процес - наслідок, результат дії, стан, наприклад: *зсув* (порушення симетричного розташування суміжних деталей, дотичних поверхонь; деформація пружного тіла [СУМ, Т.3, С.723]), *обмотка* (покриття на чому-небудь, яке накладається обмотуванням; система провідників електричного струму, розміщених на магнітних елементах електричної машини [СУМ, Т.5, С.543]).

Найбільшу кількість похідних в українській фізичній термінології досліджуваного періоду становлять однослівні терміни - морфологічні деривати. Для творення українських фізичних термінів на перших двох етапах розвитку УФТ використано всі різновиди морфологічної деривації, крім аббревіації; переважають іменники, утворені суфіксальним способом.

Іменникові похідники здебільшого творяться з допомогою суфіксації від іменникових, дієслівних та прикметникових основ за такими словотвірними моделями: **основа прикметника + суфікс -ість** (*волоскуватість, електричність, поруватість, провідність, стисливість, теплопровідність*); **основа дієслова + суфікс -нн(я)** (*заломання, магнетизування, прискорення, рівноваження, тягіння*); **основа дієслова + суфікс -к(а) (-вк(а))** (*домішка, намотка, насадка, поділка, сполука, хлипавка*); **основа дієслова + суфікс -тт(я)** (*відбиття, оґріття, підняття*); **основа дієслова + суфікс -ник (-льник)** (*гамівник, запобіжник, лічильник, пальник, розподільник*); **основа дієслова + суфікс -ач** (*вимикач, двигач, заломлювач, натягач, переривач*); **основа дієслова + суфікс -ок** (*важок, гонок, підважок, тяжок, хлипок*); **основа дієслова + суфікс -л(о) (-в(о))** (*воротило, гріво, давило, течиво, тягло*); **основа дієслова + суфікс -ак** (*плавак, хлипак*); **основа дієслова + суфікс -ень** (*колибень, розширень*); **основа дієслова + суфікс -ець** (*витворець, хлипець*); **основа дієслова + суфікс -іль** (*важіль*); **основа дієслова + суфікс -ун** (*двигун, хитун*); **основа прикметника + суфікс -от(а)** (*легкота, теплота, частота*); **основа дієслова (прикметника, іменника) + суфікс -ин(а)** (*вглибина, випуклина, густина, дробина, пружина, речовина*); **основа прикметника + суфікс -иц(я)** (*відосередниця, кривиця, опірниця, рівниця*); **основа прикметника + суфікс -ик** (*голосник, маховик, поперечник, рівнобіжник*).

Терміни-прикметники утворені від іменникових та дієслівних основ за такими словотвірними моделями: **основа іменника + суфікс -н(ий)** (*індукційний, нагнітний, рівноважний, течивний, фокусний*); **основа іменника + суфікс -ичн(ий) (-ічн(ий))** (*гігроскопічний, параболічний, періодичний*); **основа іменника + суфікс -ов(ий) (-ев(ий))** (*взаємодієвий, напрямовий, підоймовий, смоковий, співосередковий*); **основа іменника + суфікс -уват(ий)** (*волоскуватий, гвинтуватий, пружинуватий, руркуватий, сочкуватий*); **основа дієслова + суфікс -н(ий)** (*движний, загаяний,*

світний), а дієслова з власне терміним значенням утворені від запозичених субстантивних основ додаванням національних твірних елементів за словотвірною моделлю: **основа іменника + суфікс -ува** (*абсорбувати, дистилювати, магнесувати, помпувати*).

У другій половині XIX - першій третині XX ст. серед способів термінної деривації провідна роль належить суфіксації. До найпродуктивніших належать іменникові словотвірні моделі з суфіксами -ість, -ин(а), -иц(я), -нн(я), -к(а), -ач, -ник, -ок, -л(о), інші моделі менш продуктивні. Загалом в УФТ досліджуваного періоду кількість словотворчих суфіксів невелика: використано найпродуктивніші словотворчі засоби. Значну активність у творенні фізичних термінів виявляє нульова суфіксація. Деривати з нульовим суфіксом є іменниками чоловічого та жіночого родів, що називають процес дії, одноразову дію, конкретний предмет як наслідок дії: *вимір, залім, насит, похит, прям, смок; вантага, напруга, підойма, течя*.

Префіксація в УФТ значно поступається продуктивністю суфіксальному способу творення. Префіксальні фізичні терміни - це іменники, прикметники та дієслова, що творяться за кількома словотвірними моделями з використанням невеликого арсеналу словотворчих засобів, серед яких найбільшу активність виявляє формант проти(в)- (*противага, противсила, протикатод, протичин*). Решта префіксів (без-, за-, над-, не-, пере-, під-, спів-, су-) - непродуктивні, наприклад: *безвлада, зазуб, надструм, непровідник, перекристалізація, піделектрон, співчинник, сучастка*. Префіксально-суфіксальний спосіб у фізичному термінотворенні виявляє низьку продуктивність. Чималий відсоток українських фізичних термінів становлять терміни-композиції, які з'явилися внаслідок осново- та словоскладання. Ці способи відіграють важливу роль при творенні іменників і прикметників. Термінному осново- та словоскладанню притаманне поєднання двох українських твірних елементів (*грімостяг, дрібногляд, кольоророзсів, паротворення, півколивання, проміньзаломання, світломірвання, теплострум, тискомір, токозмін*), двох іншомовних терміноелементів (*вольтаметер, електроскоп, люмінісценція, парамагнетизм, реостат, термоелемент*) чи комбінація чужомовного терміноелемента з національним твірним елементом - гібридний термін (*двополь, піволятор, самоіндукція, теплоїон, електропровідність, об'ємомір, термострум*). Зафіксовано також чимало складних термінів-прикметників, утворених осново- та словоскладанням і суфіксацією одночасно: *вогкомірний, густиномірний, довгохвильовий, дрібноглядний, напівпроникливий, одноосевий, різнораменний*.

Невелика кількість термінів досліджуваного періоду утворена способом словоскладання з двох чужомовних слів (*вольт-кульон, грам-молекула, квадрант-електрометр, моль-йон, радіус-вектор, синус-гальванометер, флюкс-метр*); з національного та інтернаціонального компонентів (*грам-сила, канал-проміння, проміні-гама, проміння-альфа, тон-складник*); з двох національних складників (*дріт-держак, дріт-злучник, мах-одиниця*).

До аналізованого типу дериватів близькі також терміни-напівсимволи, у яких першими компонентами виступають грецькі літери алфавіту, наприклад: *α-промені, β-проміння, γ-еманація*. Такі назви є дублетами спеціальних найменувань, утворених з двох слів. Цей спосіб термінотворення в УФТ досліджуваного періоду непродуктивний. Серед інших способів словотворення в УФТ невисоку активність виявляють морфолого-синтаксичний (*вислідна, крива, обгинна, рівновартна, рівнодійна, складова*) та лексико-синтаксичний (*безкрайшуба, двояковигнутий, обопільопуклий, обопільугнутий*).

Одним із найпродуктивніших способів, який помітно активізувався наприкінці ХІХ ст., є аналітична деривація, тобто творення складених номінацій - терміносполук. В УФТ другої половини ХІХ - першої третини ХХ ст. переважають розкладні терміносполуки, у яких збережена самостійність компонентів. Залежно від кількості компонентів можна виділити три структурні типи словосполук: двокомпонентні, трикомпонентні і багатокомпонентні терміни. Серед двокомпонентних абсолютну більшість становлять терміни, які складаються з прикметника та іменника або двох іменників, напр.:

прикметник + іменник (відносна вологість, волоскувата трубка, всисний смок, гальванічна батарея, двораменний важель, нерівномірне обертання, плоский хитун, подвійне промінезаложення, позачервоні проміні, рівнойменний бігун, стала похибка, часткове затемнення), **іменник + іменник** (амплітуда гойдання, видатність смоку, долина хвилі, кут скручення, момент сили, опір проводу, правило свердлика, прискорення руху, рамя магнета, скраплене газів, сніп лучів, співчинник заломлення, точка роси, цятинка кіпіння; засада Архімеда, кільце Ньютона, порожня Торичелього (Торичелі), прилад Ампера, рурка Рентгена). Малопродуктивними є такі структурні типи двослівних найменувань: **іменник + дієслово (дієприкметник)** (луч впадаючий, перстень гальмуючий, помпа розріджуюча, сочка збираюча), **прислівник + прикметник** (від'ємно заряджений, негативно наелектризований, рівномірно загаяний), трикомпонентні (**прикметник + іменник + іменник** (абсолютна висота тону, горішня верства атмосфери, зведена довжина маятника, кінетична теорія газів, основна система мір, поверхневе натягнення плину, рідкий стан тіл, чинна висота тиску), **іменник + іменник + іменник** (вбирання газів плинами, довгість часу падання, закон постійности складу, засада заховання енергії, метода топлення льоду, момент пари сил, сила двигання магнета, точка розтавання льоду, центр гойдання маятника, число переходу йонів), **іменник + прикметник + іменник** (висота динамічного тиску, довгість фізичного хитуна, натуга магнетного поля, правило лівої руки, прискішення вільного падання, рівень горішнього плеса, сила всесвітнього тяготіння), **прикметник + прикметник + іменник** (двочинний нагнітний смок, обернутий рухомий бльок, однорідне магнетне поле, позема магнетна складова, простолінійний поступний рух, ручна пожежна сикавка), **прислівник + прикметник + іменник** (безмежно малі частинки, ідеально пружне тіло, оптично рідше середовище), **прислівник + дієслово (дієприкметник) + іменник** (рівнобіжно злучена батарея, рівномірно загаяний рух, ріжнойменно сполучена батарея)) та багатокомпонентні (**прикметник + іменник + прикметник + іменник** (зведена довжина фізичного маятника, цілковита сила земного магнетизму), **іменник + іменник + іменник + іменник** (кількість разків нарізі шруби, кут скручення площі поляризації), **іменник + іменник + іменник + іменник** (осередок ваготіння витиснутого течива) тощо. В УФТ кінця ХІХ - початку ХХ ст. найбільше двокомпонентних терміносполук, які поряд з термінами-іменниками становлять основу фізичної термінології, менше трикомпонентних, а кількість багатокомпонентних терміносполук є незначною.

У другому підрозділі "**Чужомовні запозичення та освоєння іншомовної лексики**" з'ясовано шляхи та способи поповнення УФТ іншомовними ресурсами. Чужомовні запозичення в УФТ з'являються протягом усього досліджуваного періоду: деякий час з більшою інтенсивністю, в інший - з меншою.

Наприкінці ХІХ ст. українська наукова мова поповнювалася значною кількістю грецьких (анода, атом, газ, електрика, енергія, етер, катіон, магнет, маса, метода, систем, фаза) та латинських (амплітуда, градус, елемент, імпульс, контакт, момент,

процес, спектр, субстанція, фокус) слів. Багато з них "живцем" переносяться у фізичну терміносистему, інші українська мова запозичує з незначними змінами їхньої морфологічної форми. Адаптуючись до української мови, такі терміни змінили граматичні значення роду і втратили закінчення (грецизми – -ος, -ις, -ον, -ης; латинізми -us, -is, -um).

Чималий відсоток в УФТ досліджуваного періоду становлять складні терміни, утворені з грецьких та латинських коренів. Ці спеціальні назви, які активно поповнювали українську фізичну термінологію наприкінці XIX і на початку XX ст., функціують у ній і до сьогодні.

В українській фізичній термінології кінця XIX - початку XX ст. зафіксовано спеціальні назви, запозичені з нових європейських мов, що пов'язано з поширенням наукової літератури із Західної Європи. Найбільше назв спеціальних фізичних понять засвоєно з французької (*батерія, кальорія, луна, люнета, реле*), німецької (*твинт, іонізація, рура, цаль, шпіндель, шрубба*), англійської (*б'лок, діелектрик, котерер, лівар, скруббер*), польської (*беззглядний, бігун, вагадло, валець, діланс, дробина, поємність, рівноважник, сочка, спійність*) мов, значно менше - з голландської, арабської та італійської.

Запозичення в складі УФТ другої половини XIX - першої третини XX ст. відображають прагнення вітчизняних учених до інтеграції української фізичної науки в європейську. Спеціальні фізичні назви, серед яких переважають запозичення з класичних мов або утворені на їх основі похідники, а також терміни з нових європейських мов, відіграли важливу роль у поповненні УФТ новими ресурсами.

Основу української фізичної термінології другої половини XIX - першої третини XX ст. становлять власне українські терміни та термінні словосполучення. Провідною тенденцією є творення назв спеціальних понять на національній мовній основі. У науковий обіг уведено також чимало запозичень, серед яких переважають грецизми та латинізми, утворені на їх основі композити, а також фізичні терміни, запозичені з французької, німецької, англійської, польської та інших мов.

Висновки містять узагальнений виклад результатів дослідження генези та структури УФТ другої половини XIX - першої третини XX ст.

1. У період зародження і становлення української фізичної термінології (друга половина XIX - початок XX ст.) закладено підґрунтя, на якому розвивалася, збагачувалася і вдосконалювалася система УФТ. На початку 60-их рр. XIX ст. в Україні започатковано народницький підхід до термінотворення, який полягав у: а) відборі й використанні потенційних термінних ресурсів з живого народного мовлення; б) термінотворенні в дусі народної мови, на її основі й за її законами; в) відборі національних відповідників до іншомовних термінів.

2. На зламі XIX-XX ст. УФТ розвивалась переважно в Галичині, де вона апробувалась завдяки публікаціям наукових розвідок українських учених - членів Наукового товариства ім. Шевченка у "Збірнику математично-природописно-лікарської секції НТШ" - першому українському науковому журналі з природознавства, а також на сторінках перших українських оригінальних підручників з фізики. Протягом 1896 - 1902 рр. у Львові з'явився перший український фізичний термінний словник - "Матеріяли до фізичної термінології" В.Левицького, в якому автор намагався систематизувати термінологію, необхідну для викладання фізики та наукових студій.

3. У наддніпрянській Україні ентузіасти акцентували увагу на збиранні народного термінного матеріалу, укладанні і публікації невеликих словників фізичних термінів. Значення першого десятиріччя XX ст. для розвитку УФТ полягає не стільки в

конкретному лексикографічному втіленні проведеної роботи, як у величезній підготовчій праці, яку провели гуртки, комісії, товариства та окремі ентузіасти зі збирання термінного матеріалу. Цікавими були термінологічні пошуки українських учених на чужині (у Росії, Чехії, Польщі). Завдяки їх праці став можливим випуск термінних словників у наступні десятиріччя.

4. Найвищого розвитку УФТ досягла у 20-их - першій половині 30-их рр., коли над розробленням української фізичної термінології працювала спеціальна фізична підкомісія природничого відділу Інституту української наукової мови. Діяльність ІУНМ сприяла усталенню поглядів на шляхи і методи творення терміносистем, виробленню вимог до терміна. Провідною тенденцією в термінотворенні 20-их рр. стало створення самобутньої української термінології.

5. Протягом 1921 - 1932 рр. система українських фізичних термінів планомірно еволюціонувала, виформувавшись на початку 30-их рр. у досконалу систему, яка повною мірою забезпечувала потреби науковців і фахівців. Цей етап розвитку УФТ ознаменувався виходом у світ "Словника фізичної термінології" В.Фаворського (1932). Термінографічна праця цього вченого є найбільшим здобутком української фізичної лексикографії першої половини ХХ ст. Протягом кількох десятиліть УФТ поступово досягала стабільності, уніфікованості, однак вплив позамовних факторів (реорганізація ІУНМ, нападницькі статті А.Хвилі, Н.Кагановича та О.Фінкеля, вихід у світ "Фізичного термінологічного бюлетеня", вилучення з ужитку словникового доробку ІУНМ) перекреслив працю цілого покоління українських науковців. Цілеспрямоване нищення української фізичної термінології, постійне втручання партійних органів у термінотворчу діяльність науковців призвело до того, що еволюційний розвиток УФТ припинився на багато років.

6. Аналіз розвитку УФТ на діяхронному зрізі свідчить про безпосередню залежність термінотворчих процесів і їх інтенсивності від впливу позамовних чинників. Протягом історичного розвитку УФТ на науковій основі склалося два підходи до її становлення: 1) творення термінології на народній основі; 2) використання здобутків інших мов, залучення запозичень. У кожен з періодів творення УФТ, залежно від мовних і позамовних факторів, відчутними були прояви то одних (національних), то інших (інтернаціональних) концепцій.

7. Українська фізична термінолексика другої половини ХІХ - першої третини ХХ ст. поповнювалася тими ж шляхами, що й загальнолітературна українська мова: термінізацією загальноновживаної лексики, запозиченням іншомовних слів, синтетичною та аналітичною деривацією.

8. Основу УФТ досліджуваного періоду становлять власне українські терміни та термінні словосполучки. У науковий обіг також уведено чимало запозичених термінів, серед яких переважають грецькі та латинські слова, а також спеціальні назви з нових європейських мов.

9. Загальноновживана лексика термінізувалася внаслідок вторинної номінації, тобто семантичним способом, що передбачало доповнення семантики загальноновживаного слова термінним змістом, зміну семантики загальноновживаного слова внаслідок переосмислення та надання термінній лексиці інших галузей фізичного змісту. Термінізація відбувалася на основі метафоричного чи метонімічного найменування. В УФТ досліджуваного періоду найбільше термінів, які постали внаслідок метафоричного перенесення значень та довантаження слів загальнолітературної мови фізичним змістом.

10. Творення терміної лексики здійснювалося тими ж способами, що й деривація слів загальноживаної мови: морфологічним, морфолого-синтаксичним, семантичним, лексико-синтаксичним. Найбільшу кількість становлять однослівні терміни-іменники, утворені лексико-семантичним та морфологічним способами, а також аналітичні деривати.

11. Іменники в УФТ досліджуваного періоду утворено суфіксальним, префіксальним, префіксально-суфіксальним способами, а також осново- та словоскладанням. Найбільш продуктивними у творенні термінів-іменників є суфіксальний спосіб та осново- та словоскладання, малопродуктивні - префіксальний і префіксально-суфіксальний способи.

12. Одним із найпродуктивніших шляхів поповнення термінолексики є аналітична деривація. В УФТ переважають розкладні терміносполуки трьох структурних типів: двокомпонентні, трикомпонентні та багатоконпонентні. Серед складених назв спеціальних фізичних понять досліджуваного періоду домінують двокомпонентні, утворені за двома найпродуктивнішими моделями: прикметник + іменник, іменник + іменник.

13. Усебічне вивчення української фізичної термінології другої половини ХІХ - першої третини ХХ ст. необхідне для глибокого розуміння процесів творення УФТ протягом досліджуваного періоду, а також для вироблення критеріїв систематизації та нормування УФТ на сучасному етапі.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Грецькі та латинські терміни та терміноелементи в українській фізичній термінолексичі кінця ХІХ - початку ХХ століття // Проблеми української термінології: Матеріали 5-ої Міжнародної наукової конференції / Вісник Державного університету "Львівська політехніка". - Львів, 1998. - № 336. - С. 188-192.
2. Діяльність членів Наукового товариства імені Шевченка у виробленні національної термінології (на матеріалі українських фізичних термінів) // Проблеми утвердження і функціонування державної мови в Україні: Матеріали Міжнародної наукової конференції. - К., 1998. - С. 217-218.
3. Мова українських підручників з фізики кінця ХІХ - першої третини ХХ століття // Українська мова: з минулого в майбутнє: Матеріали наукової конференції на відзначення 200-річчя виходу в світ "Енеїди" І.Котляревського. - К., 1998. - С. 107-109.
4. Основні етапи формування української фізичної термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць / НАН України, Інститут української мови, Комітет наукової термінології; Відп. ред. Л.Симоненко. - К., 1998. - С. 100-103. (0,2 арк.)
5. Розбудова української фізичної термінології у кінці ХІХ - на початку ХХ століття // Термінознавство як одна з проблем слов'янської філології: Матеріали доповідей і повідомлень конференції "Проблеми слов'янського термінознавства". - Тернопіль, 1996. - С.19-20.
6. Словотвірна будова українських фізичних термінів-іменників (на матеріалі фізичної термінології кінця ХІХ - початку ХХ століття) // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доповідей 4-ої Міжнародної наукової конференції. - Львів, 1996. - С.34.

7. Становлення української фізичної термінології наприкінці XIX - початку XX століття // Мова і соціальні процеси: Вісник Львівського державного університету ім. І.Франка. Серія філологічна. - Львів, 1997. - Вип. 26. - С.35-39. (0,2 арк.)
8. Термінологічна концепція О.Курило та її втілення у "Словнику української фізичної термінології" // Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. - К., 1997. - С. 185-187.
9. Українська фізична термінологія: історичний огляд і стан лексикографічного опрацювання // Українська термінологія і сучасність: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. - К., 1997. - С.89-91.
10. Українська фізична термінологія та термінографія // Slowo i czas / Red. S.Gajda i A.Pietryga. - Opole, 1998. - С. 227-237. (0,8 арк.)
11. Українські словники і словникові матеріали з фізичної термінології другої половини XIX - першої третини XX століття // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. - Львів, 1997. - С. 163-175. (0,5 арк.)
12. Шляхи поповнення української фізичної термінології у другій половині XIX - першій третині XX століття // Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова. - К., 1999. - Ч. IV. - С. 186-199. (0,6 арк.)
13. Генетична і структурно-словотвірна характеристика української фізичної термінології другої половини XIX - першої третини XX століття // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова; Відп. ред. Н.В.Артикуца. - К., 1999. - С.155-163. (0,55 арк.)

АНОТАЦІЯ

Процик І.Р. Українська фізична термінологія другої половини XIX - першої третини XX століття. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 - українська мова. - Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 1999.

Дисертація присвячена вивченню історії становлення та особливостей розвитку української фізичної термінології другої половини XIX - першої третини XX століття. Дослідження термінолексики проведено на основі спеціального лінгвістичного аналізу праць з фізики та термінних фізичних словників. З'ясовано провідні тенденції термінотворення, здійснено генетичну та структурно-словотвірну характеристику українських фізичних термінів, описано способи і засоби термінної деривації, визначено словотвірні моделі фізичних термінів, встановлено їх продуктивність.

Ключові слова: українська фізична термінологія, термін, термінотворення, термінолексика, словник фізичних термінів, словотвірна модель, словотворчий засіб, терміносполука.

SUMMARY

Protsyk I.R. Ukrainian Physical Terminology of late fifties of XIX century - late thirties of XX century. - Manuscript.

Dissertation for Candidate's degree in linguistics. Specialization 10.02.01 - Ukrainian language. - Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 1999.

Dissertation is dedicated to the history of establishment and development of terminology in physics - one of the fundamental natural sciences - in the period of late fifties of XIX century - late thirties of XX century.

Investigation into Ukrainian physical terminology in diachronic aspect was based on special linguistic source analysis - physical terminological dictionaries, where Ukrainian terminological vocabulary of the period investigated was fully introduced, as well as other researches in physics, such as articles, explorations, textbooks published both in Ukraine and abroad. Physical terminology has long (of about one hundred and a half years) history in Ukrainian language, though its development was rather "wavy". Formation of national physical terminology on scientific basis was developed in 60-90-ies of XIX century. At the end of XIX century - beginning of XX century it was actively completed, because this was the period of its stable evolution development marked with no russification.

The main stages of Ukrainian physical term system development are stated, leading tendencies and factors which determined the process of UPT formation are clarified, reasons for unhomogeneousness of term building processes are defined in the dissertation essay.

Leading tendencies of term building were identified in the essay. According to them UPT were developed by means of accumulating lexical material from folk sources, creating proper terms on the basis of national and foreign resources, using best achievements of other languages and countries. Owing to the establishment and development of the Institute of Ukrainian scientific language as well as the efforts of Ukrainian scientists the period of 20-30-ies of XX century became the most intensive one in creating Ukrainian physical terminology. This was the period of ordering, systematization and normalization of UPT system on scientific basis. Various kinds of influence of national and international term building concepts were very obvious in different periods of UPT creation, depending both on lingual and extra-lingual factors. The leading tendency of UPT formation at the end of the 20-ies - beginning of the 30-ies of XX century was creation of original national system of physical terms, where proper Ukrainian special names were harmonically combined with foreign ones. Ukrainian national physical term system was constantly and smoothly developing, and in early 30-ies it turned to a perfect system, which fully satisfied needs of scientists and professionals. But the influence of extra-lingual factors dwingled the work of several generations of Ukrainian scientists into nothing. Purposeful destruction of UPT and constant state interference into term building activity led to objection of previous achievements of Ukrainian scientists and long-term halt in physical terminology development. That's why the leading tendency of the present stage of UPT formation is reproduction, renovation and active functional usage of Ukrainian physical terms of late fifties of XIX century - late thirties of XX century.

This essay contains genetic and structural word building characteristic of Ukrainian physical terms. UPT of the investigated period were enriched through many different ways, mainly through usage the proper Ukrainian general vocabulary as terms, through new terms creation by means of derivation and foreign borrowings from Greek, Latin, German, French, Polish, and English.

The dissertation contains description of ways and means of term derivation, physical term word building models and their productiveness. Research has proved that derivation in UPT is achieved almost through all known in Ukrainian language ways of word building. The most active ways for UPT in late fifties of XIX century - late thirties of XX century were lexical-semantic, analytic (term combinations), and morphological derivation. Lexical-semantic way of word building was the leading one for physical terms - common words and terms of other branches, which turned into terms as a result of their semantic completion by physical content

and their meaning reinterpretation as a result of metaphoric and metonymic nomination. Nouns form the bulk of physical term system (69%), they were formed by means of such methods of word building as suffix, prefix, suffix-prefix, stem and word composition. UPT contains extensible term combinations of three structural types: two-component, three-component and multi-component. Among physical term combinations of the investigated period dominate two-component combinations built according to two most productive models: adjective + noun, noun + noun.

Conclusions, generalization and reference material of the dissertation can serve as a basis for further UPT investigation, systematization and unification of Ukrainian physical terminology at present stage, for Ukrainian terminology and terminography development, for researches on the history of Ukrainian literary language and historical cultural studies.

Key words: Ukrainian physical terminology, term, term building, term vocabulary, dictionary of physical terms, word building model, word building means, term combination.

АННОТАЦИЯ

Процик И.Р. Украинская физическая терминология второй половины XIX - первой трети XX века. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. - Львовский национальный университет им. И.Франко, Львов, 1999.

Диссертация посвящена истории становления и особенностям развития украинской физической терминологии второй половины XIX - первой трети XX века.

Исследование терминологии проведено на основе специального лингвистического анализа работ по физике и терминологических физических словарей. Выделены ведущие тенденции терминообразования, осуществлена генетическая и структурно-словообразовательная характеристика украинских физических терминов, описаны способы и средства терминологической деривации, определены словообразовательные модели физических терминов, установлена их производительность.

Ключевые слова: украинская физическая терминология, термин, терминообразование, терминологика, словарь физических терминов, словообразовательная модель, словообразовательное средство, терминологическое словосочетание.